

УДК 343.1

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Кошель В.В., Павлов Р.В.

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини в кримінальному провадженні в Україні. Проаналізовано дію презумпції невинуватості в контексті положень статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини. Визначено особливості презумпції невинуватості у кримінальному провадженні. Охарактеризовано головні ознаки порушення презумпції невинуватості та процесуальні наслідки, що з цього випливають. **Ключові слова:** презумпція невинуватості, засади кримінального провадження, обов'язок доказування вини, легітимність доказів, вирок суду, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Дана робота присвячена дослідженню проблематики такої засади кримінального провадження як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення даної проблеми займалися такі вітчизняні науковці: О.В. Капліна, Ю.П. Алєнін, О.І. Галаган, О.П. Кучинська, В.Д. Пархуць, В.К. Волошина, Т.В. Фулей, В.Т. Нор, О.Г. Шило та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій за схожою тематикою, слід зазначити, що вивченню та детальному дослідженню окремих аспектів презумпції невинуватості приділено недостатньо уваги. Також досить важливо деталізовано дослідити сучасну проблематику даного питання в кримінальному провадженні.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї наукової статті є комплексне дослідження сучасних аспектів презумпції невинуватості, зокрема, в кримінальному провадженні, аналіз ознак та процесуальних наслідків порушення презумпції невинуватості.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах становлення України як демократичної правової держави особливої уваги заслуговують фундаментальні засади та принципи права, що сприяють формуванню правової культури суспільства. Однією з найважливіших демократичних засад, що характеризують правову державу та її кримінальне судочинство є презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини.

В Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, як загальна засада кримінального провадження, вперше була закріплена в 2012 році в статті 17, де зазначається, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом [1, с. 360].

Законодавець виклав зміст двох принципів в одній статті КПК. Зі змісту ст. 17 не зрозуміло, де межі презумпції невинуватості та принципу забезпечення доведеності вини. Тим більше, достатньо відомий принцип кримінального судочинства – презумпція невинуватості був поєднаний з новою та не дослідженою конституційною засадою здійснення правосуддя – забезпечення доведеності вини. Виникає запитання спільного і відмінного у цих двох принципів кримінального процесу.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини – цілком самостійні принципи, що формують одну із загальних засад здійснення кримінального судочинства. Однак, принцип забезпечення доведеності вини можна визнати вторинним щодо принципу презумпції невинуватості. Принцип забезпечення доведеності вини генерується із принципу презумпції невинуватості та розвиває окремі його елементи [2, с. 124]. Тому варто приділити окрему увагу саме презумпції невинуватості.

Презумпція невинуватості сягає своїм корінням звичаєвого права та народної мудрості нашого народу (“Не спійманий – не крадій”; “Не спіши карати, спіши вислухати”, “Не за те вовка б'ють, що він сірий, а за те, що овечку з'їв”). Джерелами презумпції невинуватості можна вважати і положення римського права. Наприклад: *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat* – “Тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому хто заперечує”; *In dubio pro reo* – “У випадку сумнівів справа вирішується на користь підсудного чи відповідача” [3, с. 440].

Саме унеможливлення притягнення до відповідальності невинних осіб являється основною метою принципу презумпції невинуватості, яка в свою чергу є однією із основних засад дотримання прав людини в демократичному суспільстві.

Принцип презумпції невинуватості також знайшов своє відображення в Конституції України, зокрема стаття 62 передбачає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість і вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на при-

пущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [4, с. 141].

Разом з тим, презумпція невинуватості закріплена і у положеннях п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), в якому йдеться про те, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вини не буде доведено в законному порядку [5].

Але попри її закріплення на конституційному та міжнародному рівнях, принцип доволі часто порушується, про що свідчить кількість справ проти України у Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ). Як зазначено у науковій літературі, найчастіше порушують презумпцію у двох випадках: 1) коли судові рішення, що не є обвинувальним вироком, відображає думку про винуватість особи; 2) при виголошенні публічних заяв політиками і прокурорами про винуватість особи задовго до закінчення судового процесу [6, с. 52].

Ключовою для судової практики з дотримання презумпції невинуватості стала справа “Грабчук проти України”. ЄСПЛ зазначає, що у цій справі рішення про закриття кримінальної справи проти заявниці були сформульовані у термінах, які не залишають сумніву щодо погляду на те, що заявниця вчинила злочин. Зокрема, у рішенні від 4 грудня 2000 року слідчий використав слова: “в діях [заявниці] є склад злочину” та “з моменту, коли [заявниця] вчинила злочин”, а Володимир-Волинський суд зазначив, що в діях заявниці “вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 167 Кримінального кодексу України”. За цих обставин ЄСПЛ вважає, що мотиви, використані слідчим та Володимир-Волинським судом, становлять порушення презумпції невинуватості. Таким чином, ЄСПЛ в своїй практиці однозначно вказує, що порушення презумпції невинуватості має місце і у разі коли є висловлювання відносно винуватості особи до встановлення цього відповідно до закону.

Разом з тим, ЄСПЛ вказує і на ту обставину, що порушення презумпції невинуватості має місце не тільки на стадії судового розгляду, а і на стадії досудового розслідування.

Наступний випадок порушення вказаного принципу яскраво висвітлений у справі “Пантелеєнко проти України”, де заявник звернувся зі скаргою про відмову відшкодування йому “компенсації за незаконне кримінальне переслідування”, що на його думку суперечить пункту 2 статті 6 Конвенції. Але суд Новозаводського району відмовив у відшкодуванні, аргументувавши це тим, що справа була закрита з “нереабілітуючих підстав” і порушення Конвенції не було. Апеляційний суд залишив рішення без змін. В своїй правовій позиції ЄСПЛ нагадав, що п. 2 ст. 6 не дає права на відшкодування збитків або права на компенсацію за незаконне попереднє затримання, коли провадження проти нього було припинено, але зазначив, що в даному випадку відмовою було порушено цю засаду, так як, на його думку, тільки формулювання Новозаводського суду було достатньо для порушення зазначеної Конвенції, а сама відмова лише загострила ситуацію.

Не краща ситуація і в інших державах. Зокрема, у справі “Хужин та інші проти Росії”,

де правова позиція ЄСПЛ полягає в тому, що передчасне висловлення думки самим судом та іншими посадовцями, про те що особа є винною – забороняється. Хоча у той же час позиція ЄСПЛ підкреслює, що громадськість має право бути проінформована про: 1. Порушення кримінальної справи; 2. Наявність підозрюваного; 3. Про арешт осіб та визнання ними вини.

Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок, що ЄСПЛ у своїх правових позиціях з приводу засади презумпції невинуватості дає конкретні і однозначні висновки, застосовуючи які ми можемо запобігти вчиненню правопорушень щодо осіб, які не визнані винними обвинувальним вироком суду [7].

Верховний Суд у постанові № 461/4858/17 від 13 вересня 2018 року назвав ознаки порушення презумпції невинуватості. Відповідно до практики ЄСПЛ, презумпція невинуватості вважається порушеною, якщо судові рішення відображає думку про винуватість особи в скоєнні злочину до того, як її вину буде доведено відповідно до закону. При цьому навіть за відсутності офіційних висновків достатньо деякого припущення, що суд розглядає особу як винувату. Попереднє висловлення судом такої думки неминуче порушує презумпцію невинуватості.

Питання процесуальних наслідків порушення презумпції невинуватості найбільш вичерпно розкрито Д.В. Пономаренко. Норми КПК встановлюють принципи, за якими суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Ці норми спрямовані на забезпечення об'єктивного та неупередженого здійснення правосуддя. Вказане підтверджується і положенням абз. 2 п. 5 ч. 4 ст. 291 КПК, відповідно до якого надання суду інших документів до початку розгляду забороняється. Реалізація цих механізмів забезпечується положеннями статей 75-79 КПК.

Так, п. 5 ч. 1 ст. 75 КПК передбачає, що слідчий суддя, суддя або присяжний не можуть брати участь у кримінальному провадженні за наявності інших обставин, які викликають сумніви в їх неупередженості. За наявності підстав, названих у статтях 75-79 цього кодексу, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, захисник, представник, експерт, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід. Разом з тим порушення судом принципу презумпції невинуватості при розгляді справи має цілком конкретні процесуальні наслідки: скасування прийнятого рішення та призначення нового розгляду в суді першої інстанції, що закріплено п. 2 ч. 1 ст. 415 КПК. Вище згадувалось рішення у справі “Грабчук проти України”, де ЄСПЛ зазначив, що має місце порушення цього принципу і в тому разі, коли слідчий у своєму клопотанні говорить не про підозру у скоєнні злочину, а саме про скоєння злочину. Найбільш поширеним способом протидії такому порушенню є заявлення відводів слідчому, процесуальному керівнику, слідчому судді. На практиці досить часто виникають випадки, коли при зверненні з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів, про проведення обшуку, накладення арешту слідчі або прокурори не говорять, що особу підозрюють

у скоєнні злочину, що забезпечувало б дотримання принципу презумпції невинуватості, а навпаки, зазначають: “вчинив злочин...”, “вина підтверджується...”, “своїми злочинними діями...”. Таким чином порушуються ст. 17 КПК і ст. 62 Конституції України. Задовольняючи такі клопотання, слідчий суддя послуговується тією інформацією, що надає слідчий і, як наслідок, погоджується з нею та досить часто дублює формулювання. Отже, слідчі судді у згаданих випадках “автоматично” порушують принцип презумпції невинуватості. Тому отримання доказів у кримінальному провадженні на підставі процесуальних рішень, які порушують цей принцип, може бути підставою для визнання таких доказів недопустимими.

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що недотримання принципу презумпції невинуватості у відповідних рішеннях може мати два процесуальні наслідки: порушення права на справедливий суд, що тягне за собою скасування рішення та визнання доказів у справі недопустимими [8, с. 67].

Де-юре, в спеціальних законах закріплена дисциплінарна відповідальність працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суддів за недотримання презумпції невинуватості, проте часто виникають випадки порушення даної засади, а практика притягнення таких порушників до юридичної відповідальності поки що незначна.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини є однією з фундаментальних засад кримінального провадження та основною гарантією права на справедливий судовий розгляд, що є керівним аспектом становлення та удосконаленню демократичної системи держави. Безперечно, нормативне закріплення цієї засади на національному та міжнародному рівнях та поліпшення механізму її реалізації на всіх стадіях має велике значення у кримінальному провадженні. Проте в даний момент механізм забезпечення реалізації принципу презумпції невинуватості потребує подальшого вдосконалення.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012 р.
2. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 // В.К. Волошина. – Одеська нац. Юрид. акад. – 2010 р.
3. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. – Підручник / В.М. Тертишник. – Київ: Алерта, 2014 р.
4. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р.
5. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4.XI.1950 // Офіційний вісник України. – 1998 р.
6. Фулей Т.В. Науково-методичний посібник для суддів “Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя”. – К.: ТОВ “Горизонт”, 2016 р.
7. Пархуць В.Д. Презумпція невинуватості в контексті рішень європейського суду з прав людини // Інноваційний розвиток: освіта та наука XXI століття. Київ, 2018 р.
8. Пономаренко Д.В. Порушення принципу презумпції невинності: процесуальні наслідки за Кримінальним процесуальним кодексом України / Вісник одеської адвокатури. – № 3. – 2016.

Кошель В.В., Павлов Р.В.

Институт прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРИНЦИПА ПРЕЗУМПЦИИ НЕВИНОВНОСТИ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОКАЗАННОСТИ ВИНЫ КАК ОСНОВЫ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Статья посвящена освещению актуальных вопросов презумпции невиновности и обеспечения доказанности вины в уголовном производстве в Украине. Проанализировано действие презумпции невиновности в контексте положений статьи 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод и решений Европейского суда по правам человека. Определены особенности презумпции невиновности в уголовном производстве. Охарактеризованы главные признаки нарушения презумпции невиновности и процессуальные последствия, которые из этого вытекают.

Ключевые слова: презумпция невиновности, принципы уголовного процесса, обязанность доказывания вины, легитимность доказательств, приговор суда, уголовная ответственность.

Koshel V.V., Pavlov R.V.

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

CURRENT ASPECTS OF THE PRINCIPLE OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AND PROVIDING EVIDENCE OF GUILT AS A CASE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The article is devoted to the coverage of topical issues of the presumption of innocence and providing evidence of guilt in criminal proceedings in Ukraine. The effect of the presumption of innocence in the context of the provisions of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the rulings of the European Court of Human Rights is analyzed. The peculiarities of the presumption of innocence in the criminal proceedings are determined. The main signs of violation of the presumption of innocence and the procedural consequences that follow from it are described.

Keywords: presumption of innocence, principles of criminal process, duty of proof of guilt, legitimacy of evidence, verdict, criminal liability.